

До проблеми становлення професіоналізму та саморозвитку особистості майбутніх фахівців соціономічних професій

Автор статті досліджує проблему становлення професіоналізму та саморозвитку особистості майбутніх фахівців соціономічних професій та стверджує, що основою професійного становлення особистості майбутніх фахівців соціономічних професій і професіонала загалом є саморозвиток, що приводить до вищої форми життєдіяльності особистості – творчої самореалізації. Головною умовою успішності процесу професійної підготовки є психологічна готовність майбутніх фахівців до професійного навчання з метою успішного засвоєння навчального матеріалу та для творчої самореалізації суб'єкта учіння засобами професійної діяльності.

Ключові слова: професіоналізм, особистість, психологічні механізми, майбутні фахівці соціономічних професій, професійна діяльність, саморозвиток, психологічна готовність.

Автор статьи исследует проблему становления профессионализма и саморазвития личности будущих специалистов социономических профессий и утверждает, что основой профессионального становления личности будущих специалистов социономических профессий и профессионала в целом является саморазвитие, что приводит к высшей форме жизнедеятельности личности – творческой самореализации. Главным условием успешности процесса профессиональной подготовки является психологическая готовность будущих специалистов к профессиональному обучению с целью успешного усвоения учебного материала и для творческой самореализации субъекта учения средствами профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессионализм, личность, психологические механизмы, будущие специалисты социономических профессий, профессиональная деятельность, саморазвитие, психологическая готовность.

У наш час розвиток сучасного суспільного життя і потреби науково-технічного прогресу, що породжують необхідність у перегляді змісту професій, а з ними й відповідних вимог до людини, потребують перегляду існуючої практики формування про-

фесіоналізму майбутніх фахівців соціономічних професій. Адже сьогодні в умовах інтенсивного наукового та соціально-економічного розвитку ринкових відносин суспільство і виробництво орієнтуються на перспективних спеціалістів, здатних вчасно, кваліфіковано та оперативно вирішувати професійні задачі. У зв'язку з цим все частіше постає питання необхідності поглибленого науково-психологічного обґрунтування психологічних засад становлення професіоналізму в майбутніх фахівців соціономічних професій різноманітних видів трудової діяльності та розробки надійних критеріїв професійної придатності людини до тих чи інших видів праці. Зазначена проблема не є новою, проте особливо на переломних етапах соціально-економічного розвитку суспільства, вона набуває особливої актуальності. Як відомо, така проблема на початку ХХ століття вже піднімалася психотехніками, однак, в силу певних обставин вона не отримала свого розвитку, у зв'язку з чим необхідна психологічна кваліфікація людини на рівні фундаментальних досліджень різноманітних видів професійної діяльності. Утвердження таких суспільних і особистісних цінностей, як "людина", "творчість", "духовність", "професіоналізм" визначається характером сучасних цивілізаційних процесів та зумовлює інтенсивне поширення в освітянській практиці гуманістично зорієнтованих підходів і технологій, спрямованих на цілісний розвиток особистості всіх учасників психолого-педагогічного процесу, активізацію їх творчих, суб'єктних можливостей, зростання ерудиції і загальної культури.

Актуальною проблемою сьогодення постає проблема професіоналізації особистості, яка становить підвищений інтерес саме у фаховому становленні майбутніх фахівців соціономічних професій та у зв'язку із поширенням застосування, що, зокрема, передбачає напрями дослідження професійної підготовки таких спеціалістів. У сучасних наукових дослідженнях особлива увага акцентується на оволодінні студентом під час навчання у вищому навчальному закладі (ВНЗ) професійними знаннями, вміннями та навичками й вихованні особистості самого студента (В.Й.Бочелюк, Л.В.Долинська, Ю.Г.Долинська, М.В.Левченко, С.Д.Максименко, О.І.Мешко, В.О.Моляко, О.Г.Мороз, О.І.Пенькова, Н.А.Побірченко, М.В.Савчин та ін.).

Аналіз основних досліджень та публікацій. Професіоналізм діяльності, різнобічна якісна кваліфікована підготовка майбутнього фахівця стають сьогодні провідними напрямками у підготовці випускника, розглядаються у єдності його фахова, духовна і психологічна сторони. Якість підготовки випускників

залежить від орієнтації студентів на майбутню професію вчителя, наближення їх до сучасних вимог професійної діяльності. Вітчизняні психологи (Г.О.Балл, О.Ф.Бондаренко, П.П.Горностай, Т.Б.Ільїна, С.Д.Максименко, В.Г.Панок, Н.І.Пов'якель, В.А.Семіченко, Н.В.Чепелева, Т.С.Яценко та ін.) досліджували особистісне й професійне зростання майбутніх фахівців, забезпечення умов для формування професійно значущих якостей та ін. Сьогодні в питанні організації навчання та виховання майбутніх фахівців соціономічних професій з вищою освітою українська психологічна й педагогічна науки мають достатній досвід, і саме цій нагальній проблемі, модернізації професійної освіти в Україні, присвячено багато праць, у яких розглядаються й обґрунтовують різні аспекти підвищення якості підготовки майбутніх фахівців: теоретико-методологічні, гуманістичні та культурологічні аспекти філософії формування фахівців нового покоління – В.П. Андрущенко, С.І. Гессен, І.А. Зязюн, В.Г. Кремень, В.С. Лутай, М.І. Михальченко, Л.П. Пуховська та ін.; теорії педагогічних систем, дидактичних основ освіти, аналізу педагогічного процесу у ВНЗ – А.М. Алексюк, Ю.К. Бабанський, Г.О. Балл, В.П. Безпалько, В.І. Бондар, Б.С. Гершунський, О.А. Дубасенюк, А.І. Дьомін, В.С. Журавський, О.П. Кондратюк, Н.В. Кузьміна, Б.С. Лернер та ін.; теорії неперервної професійної освіти – С.У. Гамараш, С.У. Гончаренко, Р.С. Гуревич, А.М. Гуржій, Н.Г. Ничкало, І.Л. Лікарчук, В.К. Сидоренко, С.О. Сисоєва, М.І. Шкіль та ін.; теорії інноваційних та інформаційних технологій навчання – С.О. Заславська, В.А. Козаков, П.Г. Лузан, Е.В. Лузик, В.А. Рибальський, П.І. Сікорський, Н.Т. Тверезовська, П.М. Щербань та ін. Такі відомі науковці, як А.М. Алексюк, В.В. Атаманюк, В.М. Вергасов, Р.С. Гуревич, І.А. Зязюн, В.К. Майборода, М.Г. Стельмахович, М.Д. Ярмаченко та ін. досліджували у своїх наукових працях актуальну проблему необхідності творчого підходу до організації навчального процесу у ВНЗ з метою формування в майбутніх фахівців соціономічних професій ефективного креативного мислення, самостійності, спроможності ініціативно діяти, сприяти соціально-економічному розвитку країни.

Мета нашого дослідження полягала у з'ясуванні психологічних механізмів становлення професіоналізму особистості майбутніх фахівців соціономічних професій на етапі навчання у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Змістовий аналіз принципів і методів дослідження психологічних засад становлення професіоналізму майбутніх фахівців соціономічних професій передбачає

застосування комплексного та системного підходів. Комплексний підхід включає, зокрема, психофізіологічний рівень аналізу професій для розв'язання психотехнічних задач профвідбору і профконсультації (М.О.Бернштейн, О.К.Гастєв, С.Г.Геллерштейн, М.Д.Левітов та ін.), а системний – орієнтує дослідження на встановлення співвідношення структури конкретної професії з індивідуальними особливостями особистості як суб'єкта психічної активності і діяльності (К.О.Абульханова-Славська, В.Г.Асєєв, М.Й.Боришевський, А.В.Брушлинський, К.М.Гуревич, М.А.Дмитрієва, Є.О.Клімов, С.Д.Максименко, І.П.Маноха, В.В.Рибалка, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко та ін.).

У рамках дослідження проблем становлення професіоналізму розглядалися такі актуальні для нас аспекти: модель фахівця як основа підготовки професіонала (А.К.Маркова, Л.М.Мітіна, А.О.Деркач, Н.Ф.Тализіна); етапи професіоналізації (Б.Г.Ананьєв, М.І.Дьяченко, Є.А.Клімов, Л.Л.Кондратьєва, Ю.Ф.Укке, Т.В.Кудрявцев, Л.М.Мітіна); критерії професіоналізації (Ю.П.Поваренков); співвідношення особистісних і професійних компонентів в успішності процесу професіоналізації та у структурі професіоналізму (М.О.Амінов, П.В.Лебедчук, А.К.Маркова, Л.М.Мітіна, Є.Є.Сапогова); умови розвитку професіонала (Д.А.Григор'єв); механізми, що забезпечують розвиток професіоналізму, у тому числі рефлексія (Є.Є.Сапогова), ідентифікація (Е.Еріксон), форми психологічної регуляції діяльності (В.А.Машин, М.В.Молоканов, А.Р.Фонарьов) та ін.

Методологічну основу нашого дослідження становлять теоретичні засади вивчення психологічної готовності особистості до професійної діяльності, (Г.О.Балл, М.І.Дьяченко, Л.А.Кандибович, Н.Д.Левітов, В.О.Моляко, Л.Е.Орбан-Лембрик, І.Д.Пасічник, Н.А.Побірченко, М.Л.Смульсон та ін.); системно-функціональний підхід до моделювання професійно-особистісного розвитку фахівця (Є.Є. Сапогова, Н.І. Ісаєва та ін.); положення гуманістичної психології про сутність особистості та активізацію особистісного потенціалу (Р.Берне, А.Маслоу, К.Роджерс, М.Й.Боришевський, Г.О.Балл, І.Д.Бех, С.Д.Максименко та ін.); положення про механізми регуляції та саморегуляції діяльності (М.Й.Боришевський, В.І. Моросанова, М.В. Савчин, П.Р. Чамата); про взаємозв'язок та взаємозумовленість процесів професійного й особистісного розвитку (Д. Сьюпер, Д. Холанд, В.А. Бодров, А.А.Деркач, В.Г. Зазикін, З.Ф. Зеєр, Є.О. Клімов, А.К. Маркова, Н.С.Пряжніков та ін.); про детермінацію професійного становлення особистості рівнем розвитку професійно значущих

якостей (О.Ф.Бондаренко, Є.О.Климов, Б.В.Кулагін, Л.М.Мітіна, Н.С.Пряжніков, С.С.Романова, А.В.Петровський, В.В.Рибалка, О.П.Саннікова, В.А.Семіченко, Л.М.Собчик, Б.О.Федоришин, Н.В.Чепелева та ін.).

Зміст сучасної освіти передбачає рівень предметної і соціальної компетентності майбутнього фахівця-професіонала, зокрема його здатність до виконання цілісної професійної діяльності та рівень розвитку особистості, який є результатом виконаної студентом діяльності, що залежить від індивідуальних особливостей і особистісної активності. А, отже, ми вважаємо, що зміст навчання повинен реалізовуватись через такі форми діяльності учасників навчального процесу, які дозволяють здійснити перехід від навчальної інформації до реальної професійної діяльності. Дослідження відомих науковців (Т.М.Буякас, М.Ю.Варбан, С.А.Грищенко, Ю.Г.Долинська, Н.А.Кучеровська, Г.Ю.Любімова, М.В.Молоканов, Г.Д.Суходубова, Л.П.Шумакова) торкаються основних питань професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема самоактуалізації особистості, професійної ідентифікації, професійного самопізнання, професійного самовизначення, професійної свідомості й мислення та ін..

Як видно із досліджень відомих психологів, велика увага приділяється проблемам формування у майбутніх фахівців особистісної мотиваційно-сислової готовності до професійної діяльності, проте деякі аспекти цієї проблеми залишаються ще нерозкритими.Методологічну основу дослідження складає поєднання низки базових принципів психологічної науки, концептуальних підходів, теоретичних положень і найбільш суттєвих досліджень з цієї проблематики.

Праця як один із основних видів свідомої активності людини виступає засобом її самореалізації в особистому і суспільному житті, пізнання навколишнього світу і самого себе, розвитку себе як особистості, самоствердження, створення матеріальних і духовних цінностей. Суб'єктом праці виступає людина (В.М.Дружинін (2001), яка здатна діяти свідомо, активно, цілеспрямовано в інтересах пізнання і перетворення навколишньої дійсності.

Проблема становлення професіоналізму майбутнього фахівця відображає співвідношення особистості і професії, особистості і діяльності. Для правильного вибору професії людині, на думку американського дослідника Ф.Парсонса, потрібно мати уявлення про себе і свої здібності, знати про вимоги щодо цієї професії та можливості повної реалізації поставлених перед індивідом цілей: особистість сприймалась як механічний комплекс рис і здібностей,

а професія – як механічний комплекс завдань і трудових функцій. Співвіднесення незалежних особистісних особливостей з відповідними професійними функціями і складало механізм вибору професії. У випадку, якщо в процесі діяльності виявлялася невідповідність незалежних особистісних особливостей певним професійним функціям, людині варто змінити професію.

На думку дослідника Є.Ф.Зеєра (1988), професійний розвиток стає центральною категорією взаємодії людини й професії та “фундаментальним процесом становлення професіоналізму”.

Дослідниця Л.А.Головей (1996) аналізує онтогенез професіонала як розвиток суб’єкта діяльності та розвиток самої діяльності індивідуальним внеском. Становлення професіонала, на її думку, – цілісний безперервний процес, який регулюється на основі суб’єктивних (внутрішніх) й об’єктивних (зовнішніх) факторів.

У вітчизняній психології процес формування особистості професіонала отримав назву “професіоналізація”, що означає формування специфічних видів трудової активності особистості на основі розвитку професійно орієнтованих її характеристик (психологічних, фізіологічних, поведінкових, робочих) для забезпечення функції регуляції становлення й удосконалювання суб’єкта праці. “Професіоналом” називають спеціаліста у певній сфері трудової діяльності, який досягнув достатнього рівня майстерності з метою ефективного виконання поставлених перед ним професійних завдань. З психологічної сторони під “професіоналом” розуміється суб’єкт праці, професійно значущі індивідуально-психологічні особливості якогось відповідають вимогам певної діяльності та забезпечують формування і реалізацію операційної сфери особистості (В.М.Дружинін, 2001).

Дослідник В.М.Дружинін (2001) розглядає професіоналізацію суб’єкта праці за напрямками: процес соціалізації (засвоєння індивідом соціальних норм, перетворення соціального досвіду у власні професійно зорієнтовані установки, входження у соціальне середовище); процес розвитку особистості (психічний розвиток суб’єкта праці відображає закони і програми онтогенезу і філогенезу, залежить від рівня його активності та характеру основної трудової діяльності (К.О.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, Л.І.Анциферова, Л.С.Виготський та ін.); професійний розвиток полягає у формуванні професійних здібностей і мотивів праці та залежить від змісту трудового процесу, умов його реалізації й особливостей професійної кар’єри; професійна самореалізація індивіда (професіоналізація зумовлюється процесами самопізнання, саморегуляції, самоконтролю і самооцінки особистості, впливом

біографічних подій; форма активності особистості (подається у співвідношенні з діяльністю і виступає як динамічна умова її становлення. Ю.П.Поваренков (1991, 2002) зазначає, що початок професіоналізації й професійного розвитку не співпадають, і що професійний розвиток починається значно пізніше початку професіоналізації, пов'язуючи початок професійного розвитку особистості з прийняттям нею професії, тобто, у сучасних психологічних дослідженнях констатується, що професійний та особистісний розвиток діалектично взаємозв'язані, а основа становлення людини як особистості й професіонала – саморозвиток процесу перетворення власної життєдіяльності у предмет трансформації, що призводить до її вищої форми творчої самореалізації особистості.

Дослідник С.Л.Рубінштейн виводить особистість за межі власне діяльності і вводить поняття “діючої особи”, “діяча”, яка є свідомим реальним індивідом та володіє “діяльністю” – особливою структурою активності, спрямованою на створення, результат і адаптацію до оточуючого світу. У багатьох сучасних дослідженнях (К.О.Абульханова-Славська, А.В.Брушлінський, В.І.Слободчиков, Є.І.Ісаєв, Л.М.Мітіна) наголошується на важливості сформульованого С.Л.Рубінштейном суб'єктного підходу (принцип суб'єкта діяльності) для дослідження усіх аспектів проблем, пов'язаних із професійною діяльністю та професійним розвитком особистості. С.Л.Рубінштейн у статті “Принцип творчої самодіяльності” (1922), яка започаткувала дану концепцію, подає основні характеристики діяльності: 1) це є завжди діяльність суб'єкта (тільки людини) чи суб'єктів, які здійснюють спільну діяльність; 2) діяльність є взаємодією суб'єкта з об'єктом, отже, вона обов'язково є предметною, змістовною, реальною, а не чисто символічною; 3) діяльність завжди творча; 4) діяльність завжди самостійна. Дослідник С.Л. Рубінштейн визначав *суб'єкт* як спосіб реалізації людиною своєї людської сутності у світі, що передбачало здатність суб'єкта до самостійності, самодетермінації (саморегуляції, самоорганізації) та самовдосконалення. Дослідниця Л.І.Божович називає таку людину ініціатором власної активності, яка слугує основою розвитку особистості в якості суб'єкта, і коріння якої сягають її потребо-мотиваційної сфери “...вона (людина) поступово перетворюється з істоти, яка підпорядкована зовнішнім впливам, у суб'єкта, здатного діяти самостійно на основі свідомо поставлених цілей і прийнятих намірів” [3, С. 436]. Термін “суб'єкт” виступав у концепції дослідниці як найважливіша якість особистості, здатність оволодівати світом і створювати нове у соціумі.

За принципом суб'єктно-діяльнісного підходу, який було введено у 90-і рр.ХХст., значення діяльності розумілося як творення й удосконалення оточуючого світу, як одного з головних способів існування людини, і, в той же час, підкреслюється нерозривний зв'язок діяльності з “діючою особою” – тим, хто ініціює, реалізує, несе відповідальність за її здійснення і результати, тобто, цей принцип вводить суб'єкта у динамічну систему діяльності.

У роботі В.О.Татенко “Психологія в суб'єктному вимірі” (1996) детально представлено суб'єктні основи психічного життя людини, зазначаються розбіжності у трактуванні цього феномена (22). К.О.Абульханова-Славська зазначає, що “індивід є суб'єктом психічної діяльності в тому сенсі, що він завдяки психіці змінює об'єктивні умови своєї діяльності” (1), а А.В.Брушлинський вказує, що суб'єкт – це “вища системна цілісність всіх його складних і суперечливих якостей, насамперед психічних процесів, станів і властивостей, його свідомого і безсвідомого. Така цілісність формується в ході історичного та індивідуального розвитку людей” (5).

Сучасні психологи здійснили наукові дослідження й отримали вагомі результати в розвитку психології суб'єкта, які суттєво впливають на розвиток психології професійного становлення особистості: М.Й.Боришевський (1982) – виділення принципу суб'єкта діяльності у контексті вивчення проблеми розвитку саморегуляції в поведінці учнів (4); С.Д.Максименко (1998) – розробка проблеми принципів і критеріїв психологічної організації навчання як засобу формування і саморозвитку суб'єкта учіння (13); О.В.Киричук, З.С.Карпенко (1994) – виділення рівнів суб'єктності (10); Т.М.Титаренко (1994) – загальнопсихологічне дослідження життєвого світу особистості (22); О.Б.Старовойтенко (1992) – опис суб'єктного шляху розвитку життєвих відношень особистості (20) та ін.

Виходячи із вищезазначеного, можемо стверджувати, що суб'єктність, яка проявляється через довільність у діях, поведінці, діяльності, через свободу в самовираженні, можливість вибору власного шляху, складає цілісну характеристику активності суб'єкта праці. Людина як суб'єкт праці сама визначає цілі діяльності та шляхи їх досягнення, планує і розвиває свою діяльність.

На думку В.Ф.Сафіна(1985), суб'єктність, тісно пов'язана з поняттям “самовизначення” та розуміється як індивідуальна реалізація особистості у власних діях і вчинках. Самовизначення, як вважає дослідник, є інтегральною цілісністю, сутність актив-

ності якої полягає у створенні та управлінні людськими відносинами та в самореалізації своєї суб'єктності [19, С.3-31]. Особистісне самовизначення трактується як вищий прояв життєвого самовизначення: людина стає господарем ситуації у власному житті, вона ніби піднімається над професією та соціальними стереотипами, створюючи нові ролі, а оточуючі відзначають її як поважну особу. Тому, особистісне самовизначення розглядається Ж.П.Вірною як пошук людиною свого "образу Я", постійний його розвиток та ствердження серед оточуючих людей (6).

За кожним із типів самовизначення дослідник М.С.Пряжніков (1996) умовно виділив такі рівні самореалізації людини, критерієм виокремлення яких є внутрішнє прийняття людиною певної діяльності та ступінь творчого ставлення до неї: агресивне прийняття діяльності (деструктивний рівень); прагнення мирного уникнення якоїсь діяльності; виконання певної діяльності за шаблоном (пасивний рівень); прагнення до вдосконалення виконання певної роботи та заміни окремих елементів; прагнення збагатити й удосконалити діяльність, яку потрібно виконати (творчий рівень) [16].

У своїй концепції Л.М.Мітіна (1995, 2003, 2005) розглядає професійний розвиток як зростання, становлення, інтеграцію і реалізацію у професійній діяльності професійно значущих особистісних якостей і здібностей, професійних знань, умінь та здібностей, як активне якісне перетворення особистістю власного внутрішнього світу, що в результаті призводить до творчої самореалізації в професії та уможливорює концептуальне оформлення дослідницею уявлення про рушійні сили, фактори, форми регуляції, механізми саморозвитку людини у професії. На думку Л.М.Мітіної, професійний розвиток (саморозвиток) розгортається на основі суперечливої єдності: Я-діючого, Я-відображеного і Я-творчого, що уможливорює зміну людиною свого внутрішнього світу й зовнішнього оточення, а провідним фактором виступає при цьому внутрішнє середовище особистості та її активність (12). Процес професійного розвитку стає процесом конструювання людиною своєї суб'єктності, свого образу світу, своєї Я-концепції та себе в професії. Саме суб'єктність, на думку Л.М.Мітіної (2009), визначає здатність і можливість перетворення реальності вибудовування у навколишньому світі своєї власної дійсності. Професійний розвиток особистості, вважає дослідниця, являє собою процес підвищення рівня, вдосконалення структури спрямованості, компетентності через усвідомлення особистістю необхідності самозмінюватись (самовдосконалюватись) і перебудови свого внутрішнього світу,

пошуку нових можливостей самоздійснення у праці, що означає підвищення рівня своєї професійної самосвідомості. Дослідниця Л.М.Мітіна виділяє у професійному розвитку три основні стадії психологічної перебудови особистості: самовизначення, само-вираження і самореалізацію (12).

Дослідження професійного розвитку потребує періодизації (квантифікації) – циклічність професійного розвитку суб'єкта діяльності одним із перших визначив у вітчизняній психології Б.Г.Ананьєв (1977), виділивши підготовчу фазу, старт, кульмінацію (пік) і фініш професійного циклу (2).

Сьогодні існують декілька періодизацій професійного розвитку та реалізації особистості. Зарубіжна психологія розглядає періодизацію Д.Сьюпера (1957) як класичний варіант, який виділяє п'ять стадій, а Р.Хейвігхерста, який виділив шість етапів професіоналізації, зацікавили не лише потреби і здібності людини, але також набуття установок і трудових навичок, які сприятимуть людині стати повноцінним працівником.

Г.Крайг (2000) зазначає, що у сучасному високотехнологічному й інформаційному суспільстві помилково вважати, що всі люди проходять одну й ту саму послідовність етапів професійного циклу. У сучасній вітчизняній літературі представлено періодизації різних дослідників (Т.В.Кудрявцева, Є.О.Клімова, А.К.Маркової, В.О.Бодрова та ін.). Ю.П. Поваренков (2009) характеризує існуючі періодизації професійного шляху особистості певними особливостями (14).

Запропонований Є.С.Романовою (1992) дуальний підхід до вивчення проблеми становлення професіоналізму, який передбачає визнання нерозривної єдності усіх зв'язків і відношень суб'єкта на його життєвому шляху (Б.Г.Ананьєв, Ю.М.Забродін, Є.О.Клімов, Б.Ф.Ломов, В.С.Мерлін, К.К.Платонов та ін.), уможлиблює практичне поєднання підходів у загальному аналізі проблем, пов'язаних із психологічним дослідженням і практичною допомогою у вирішенні задач формування та розвитку людини як громадянина та професіонала, вивчення суб'єкта у двох системах, що визначають його професійне становлення і розвиток, а саме у системі природних законів його "руху" (тобто як індивіда, що розвивається) та у системі його соціальних зв'язків й інститутів, в якій суб'єкт виступає як соціально обумовлена особистість і розвивається як професіонал (16).

Є.С.Романова, на відміну від класичних досліджень, які виділяють етапи, пов'язані із розвитком людини у віковому аспекті, надає пріоритетне значення критичним моментам її руху у

соціальної сфері: через загальноосвітню і професійну школу – в сферу професійної діяльності. Дослідниця розглядає особистісний розвиток людини на різних етапах її життєвого шляху в нерозривній єдності формування загальних установок і цінностей та виділяє три компоненти загальної проблеми: специфіку професійного становлення суб'єкта діяльності; специфіку самої діяльності (структура і вимоги до суб'єкта); специфіку процесу “входження у діяльність”, яка передбачає аналіз готовності як психологічного і функціонального стану суб'єкта (16). Оскільки реальний суб'єкт, вказує Є.С.Романова, існує реально у системі усіх своїх відносин: “натуральних” (суб'єкт-об'єктних) і “соціальних” (суб'єкт – суб'єктних), психологічний аналіз не може виключити із сфери своєї уваги ні проблеми “відносин” суб'єкта з реальністю (його бачення світу і його ціннісних орієнтацій у ньому), ні проблем відображення реальності (знань і уявлень про “світ людей” і “світ професій”), ні проблем перетворення цієї реальності (активної діяльності самого суб'єкта саме як суб'єкта професійної діяльності).

Професійна самосвідомість передбачає наявність у майбутніх фахівців соціономічних професій професійної Я-концепції, ідеальний образ “Я” якої включає в себе уявлення про те, яким повинен бути майбутній фахівець. Ці уявлення формуються в студентів на етапі розвитку професійної компетентності, в процесі ідентифікації з іншим професіоналом. Професійна самооцінка – уявлення майбутніх фахівців соціономічних професій про власну цінність як фахівця соціономічної галузі, тобто це оцінний компонент професійної Я-концепції, яка є складною динамічною системою уявлень студента про себе як особистість і як суб'єкта професійної діяльності. Професійна Я-концепція – важливий чинник детермінації професійної діяльності майбутніх фахівців, який зумовлює їхню здатність реально будувати своє життя, бачити перспективи професійної діяльності, свої приховані можливості, чітко визначати рівень здобутих професійних знань, комунікативних умінь та навичок.

Формою вияву професійної самосвідомості майбутніх фахівців соціономічних професій є розуміння ними своєї соціальної позиції, професійних інтересів, нахилів, здібностей, характерологічних особливостей, рівня загальної та спеціальної готовності до професійної комунікативної діяльності, але при цьому усвідомлення власних психічних особливостей нерозривно пов'язано з певним ставленням до себе, з самооцінкою. Професійна самосвідомість і самооцінка сприяють формуванню в майбутніх фахівців соціономічних професій таких почуттів, як впевненість й оптимізм, які,

в свою чергу, активізують їхню навчальну діяльність, сприяють бажанню здобувати професійні знання, розвивати свої комунікативні якості та здібності. Професійна самосвідомість майбутніх фахівців підвищує надійність, стійкість і стабільність цілеспрямованого розвитку професійної комунікативної компетентності.

У працях сучасних вітчизняних вчених все частіше спостерігається акцентування уваги на проблемі психологічної підготовки майбутнього фахівця як необхідного компонента формування його професіоналізму. Завдання реформування освіти в Україні та підготовки фахівців вимагають формування у студентів ВНЗ під час професійної підготовки таких особистісних утворень, що характеризуються усвідомлюваними особистістю домінуючими професійними мотивами, які визначають стійке, активно-дійове, позитивне ставлення особистості до оволодіння психологічними знаннями, навичками, вміннями, до асертивно-педагогічного стилю спілкування в суб'єкт-суб'єктних взаємовідносинах, яке забезпечує ефективність вирішення виховних, освітніх і розвиваючих завдань у майбутній професійній діяльності; робиться висновок про необхідність пошуку та обґрунтування шляхів, факторів та умов, які забезпечили би ефективніший вплив психології на професійну підготовку майбутнього фахівця, активізували в нього стійкий інтерес до психологічних знань та уміння здобувати їх самостійно і застосовувати при вирішенні професійних завдань.

В умовах сучасної вищої освіти необхідним є формування майбутнього фахівця нового типу, який гармонійно поєднував би ініціативність і самостійність, професіоналізм і творчість, розвинені загальнолюдські цінності, високий рівень культури й відповідальності. Проте ми досить часто чуємо нарікання на те, що сучасні молоді фахівці позбавлені ініціативності і самостійності, професіоналізму і творчості. Серед недоліків організації навчального процесу у ВНЗ, які є причиною відсутності в їх випускників таких якостей, як професійна відповідальність, стійкий інтерес до професійної діяльності, відповідного фахового світогляду, такту, творчої особистості, ініціативності, прагнення до професійного самовдосконалення, творчого пошуку, дослідники відзначають стереотипне викладання, яке гальмує запровадження в навчальний процес нових технологій, нетрадиційних форм викладання, досить слабкий рівень застосування проблемних завдань, науково-дослідницької роботи студента, що сприяє формуванню в майбутнього фахівця творчого мислення та професійної відповідальності; обґрунтування необхідності впливу психології на

професійну підготовку та недостатнє використання її потенціалу в здійсненні цього завдання. Це, в свою чергу, породжує в науковому і викладацькому середовищі необхідність пошуку й обґрунтування шляхів, факторів та умов, які б уможливили ефективніший вплив психології на професійну підготовку майбутнього фахівця, активізували у нього стійкий інтерес до психологічних знань та вміння здобувати їх самостійно і застосовувати при вирішенні професійних завдань, тобто формували у нього професійно-психологічну спрямованість. Отже, формування особистості майбутніх фахівців соціономічних професій розглядається дослідниками як тривалий і поетапний процес, який забезпечується поєднанням педагогічно-психологічного курсу з використанням активних форм навчання, залученням студентів до науково-дослідницької роботи, участю студентів у громадській роботі, адже забезпечення навчального процесу цими компонентами є значним кроком на шляху до подолання проблеми формування професіоналізму майбутнього вчителя.

Висновки. В останні десятиліття психологічні дослідження становлення професіоналізму особистості майбутнього фахівця спрямовувалися як на пошук окремих індивідуально-психологічних особливостей, необхідних для тієї чи іншої професійної діяльності, так і в напрямку встановлення взаємозв'язку між професійно-важливими якостями особистості та конкретними вимогами професійної діяльності. Аналіз відповідних літературних джерел з досліджуваної проблеми дозволив встановити сплеск інтересу науковців до особистості фахівця як відкритої психологічної системи, здатної до самореалізації в різноманітних умовах набуття ним професійного досвіду. Здійснений нами аналіз дозволяє стверджувати, що основою становлення професіоналізму особистості майбутніх фахівців соціономічних професій і професіонала загалом є саморозвиток, що приводить до вищої форми життєдіяльності особистості – творчої самореалізації. Головною умовою успішності процесу професійної підготовки є психологічна готовність майбутніх фахівців до професійного навчання з метою успішного засвоєння навчального матеріалу та для творчої самореалізації суб'єкта учіння засобами професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. О субъекте психической деятельности. Методологические проблемы психологии/К.А.Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1973. – 287 с.

2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г.Ананьев. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
3. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И.Божович. – М., 1968. – С. 436.
4. Боришевський М.И. Развитие саморегуляции поведения школьников: диссер. в форме доклада на соиск. уч. ст. д-ра психол. наук /М.И.Боришевський. – К., 1982. – 77 с.
5. Брушлинский А.В. Проблемы психологии субъекта / А.В.Брушлинский. – М.: Ин-т психологии РАН, 1994. – 109 с.
6. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: дис. ... докт. психол. наук /Ж.П.Вірна. – К., 2004.
7. Головей Л.А. Психология становления субъекта деятельности в периоды юности и взрослости [Текст] : автореф. дис. ... д-ра психол. наук / Л. А. Головей. – СПб., 1996.
8. Зеер З.Ф. Профессиональное становление личности инженера-педагога / З.Ф.Зеер. – Свердловск, 1988.
9. Зеер З.Ф. Психология профессий: учебное пособие для студентов вузов. – 2-е изд., перераб., доп. /З.Ф.Зеер. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
10. Киричук О.В. Метаморфози духу. До питання про предмет гуманістичної психології /О.В.Киричук, З.С.Карпенко// Педагогіка і психологія. – К.: АПН України, 1994. – №4. – С.3-8.
11. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя: автореф. дис. ... д-ра психол. наук /Л.М.Митина. – М., 1995.
12. Митина Л.М. Психологические основы профессионального развития личности в системе “человек – образование – профессия”.// Человек – образование – профессия.: Материалы V Международной научно-практической конференции “Человек – образование – профессия” (6-8 июля 2009г.)/Л.М.Митина. – М.: ПИ РАО, МГППУ, 2009. – 303 с.
13. Максименко С.Д. Основи генетичної психології: навчальний посібник/С.Д.Максименко. – К.: НПЦ Перспектива, 1998. – 220 с.
14. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека [Текст] / Ю. П. Поваренков. – М., 2002.
15. Поваренков Ю.П. Периодизация профессионального становления и реализации субъекта труда// Материалы V Меж-

- дународной научно-практической конференции “Человек – образование – профессия” (6-8 июля 2009г.). – М.: ПИ РАО, МГППУ, 2009. – 303 с.
16. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. – М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1996. – 256 с.
  17. Психология.: Учебник для гуманитарных вузов/ Под общ. ред. В.Н.Дружинина. – СПб.: “ПИТЕР”, 2001. – 656 с.
  18. Романова Е.С. Психология профессионального становления личности: дис. ... доктора психол. наук (19.00.01.; 19.00.07.) – М.: МГПУ, 1992. – 611 с.
  19. Сафин В.Ф. К проблеме самоопределения личности и ее активность /В.Ф.Сафин // Вопросы самоопределения личности и ее активность. – Уфа, 1985. – С.3-31.
  20. Старовойтенко Е.Б. Жизненные отношения личности. Модели психологического развития/Е.Б. Старовойтенко. – К.:Льбидь, 1992. – 216 с.
  21. Татенко В.А. Психология в субъектном измерении/В.А.Татенко. – К.: Изд. Центр “Просвіта”, 1996. – 404 с.
  22. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: структурно-генетичний підхід: автореф. дис. д-ра психол. наук. – К., 1994. – 48 с.

The article examines the issue of professionalism and self-development of future professionals sotsionomichnyh professions and asserts that the basis for professional development of future professionals sotsionomichnyh professions and professionals are generally self-development, which leads to higher forms of life personality – creative self. The main condition for the success of the process of training is the psychological readiness of future specialists in vocational training for the successful learning and for creative self-learning of the subject means professional activities.

Keywords: professionalism, personality, psychological mechanisms, future specialists sotsionomichnyh professions, professional activity, self-development, psychological readiness.

Отримано: 12.02.2012 р.